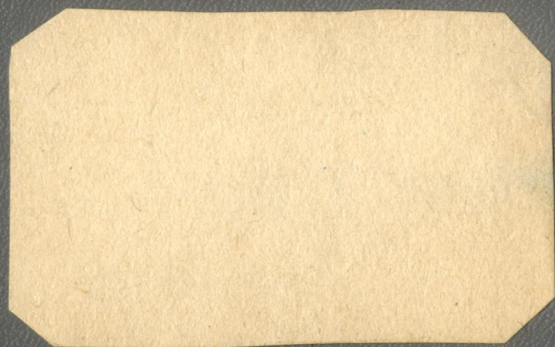
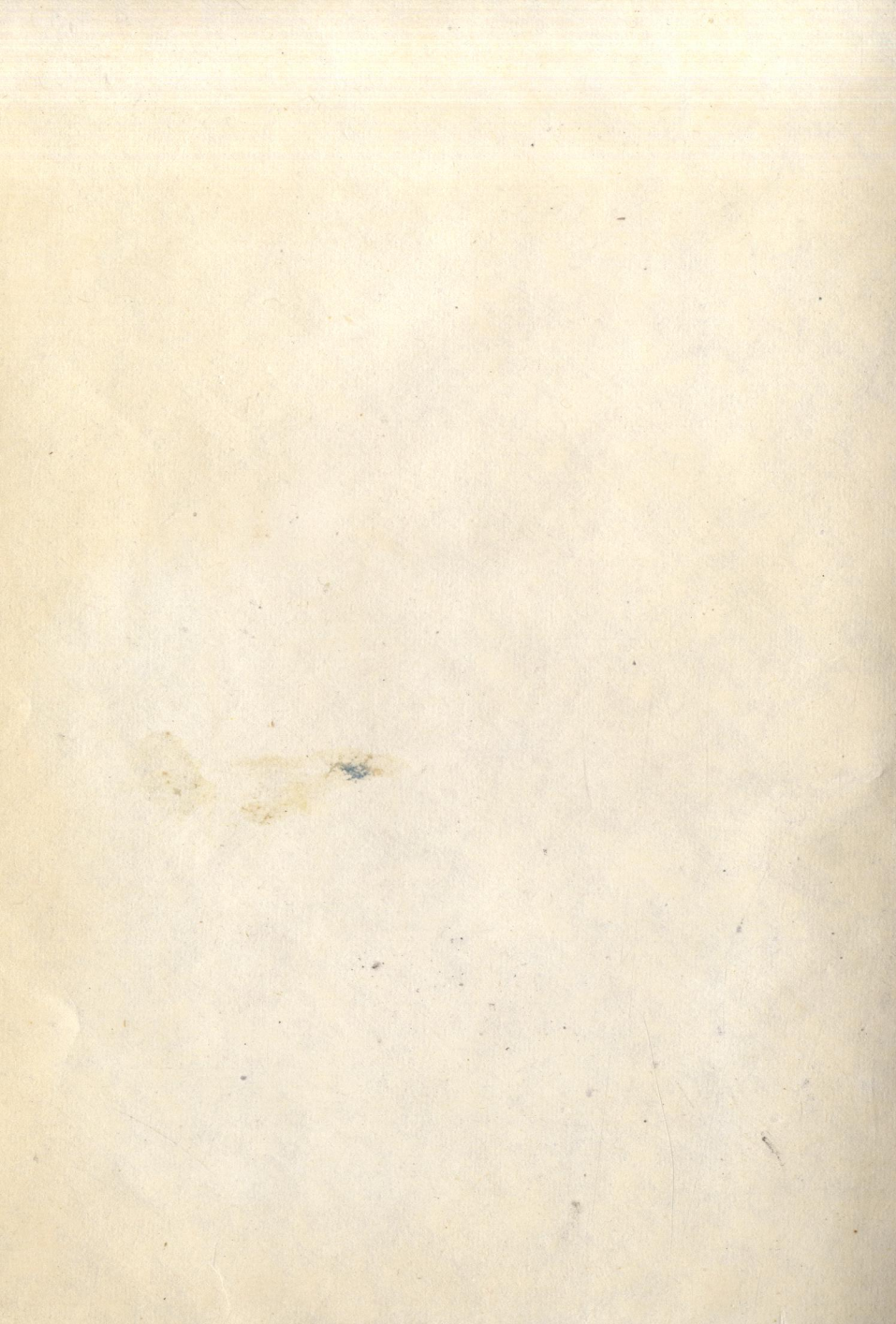

САМ СОБІ
ВИНЕН

40385

10216

(67)

ІВАН ФРАНКО

90-836с.

САМ СОБІ ВИНЕН

ОПОВІДАННЯ

78843

Львівська Філія
Бібліотеки ім. Т. Шевченка

10216.

Х. 1930

Р У Х

206
Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського Дру-
ку“, „Картковому репертуарі“ та інших
показчиках Української Книжкової Па-
лати.

ДЕРЖТРЕСТ „ХАРПОЛІГРАФ“
ШКОЛА ФЗУ
ім. А. В. БАГІНСЬКОГО

Укрголовдіт 2204. Зам. 1908
Тир. 5.000

Харків, квітень
1930

кн. 84623 8 тт. 45
Львівська Філія
Бібліотеки АН-УРСР

377 ф

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 31604

1930
I
Ф/С-170

САМ СОБІ ВИНЕН

I

„Виставлений на публічну продаж ґрунт під номером конскрипційним 29, власність Миколи Прача, вартости шацункової¹ 150 ринських, ураз із всіми господарськими забудованнями, зложеними зі стайні на одну корову і хліва на одну свиню, для заспокоєння вірительносці² Мортка Шіндера в сумі 40 ринських і коштів екзекуційних. Ціна виволання³ 150 ринських. Хто да венци?“⁴

Оце все викрикуючи захриплим горілчаним голосом вичитував із подовгастого синявого піваркуша паперу возний судовий, що zarazом сповнював службу записяглого ліцитатора⁵. А прокричавши, прогримав кілька разів молотком о дошку, поставлену на колоді, що заступала місце урядового стола.

Хата й господарські будинки, про які, мов на сміх, говорилося у ліцитаційнім едикті, то була одна нужденна халабуда, все під одною стріхою, на якій було більше зеленого моху, лободи та кропиви, ніж соломи, збудована з перегнелих драниць⁶ у вербових стовпах.

— Хто да венци? — повторив своїм українсько-польським, ніби то урядовим жаргоном возний. — Сума виволання 150 ринських!

Довкола стояло кілька селян у нужденних сіряках і соломи'яних капелюхах, а також два-три брудні корчмарі. Вони гуторили поміж собою, озиралися по подвір'ю, де відбувалась ота подія, але на оклик возного ніхто не відповідав.

А на боці, коло розваленого плота, сидів на колоді сам Микола Прач, високий, може тридцятип'ятилітній чоловік, худий як скипа, з лицем, зіссаним нуждою й недугою. На колінах у нього сидів хлопчик п'ятиліток, тулячись до вітця і з ляком позираючи на чужих людей перед хатою. А побіч нього сто-

¹ Вартість шацункова — з польського, оцінена.

² Вірительність — позичка.

³ Виволання — з польського, виклик.

⁴ Хто да венци — з польського, хто дасть більше.

⁵ Ліцитатор — той, що продає з молотка.

⁶ Драниця — тонка дошка.

яла його жінка з меншою дитиною на руках і запаскою обтирала сльози.

— Хто да венци? — кликав возний, озираючись. На те приступив до нього сам таки Мортко Шіндер і, лівою рукою діткнувшись ярмурки на своїй голові, сказав:

— Ну, пощо, прошу пана, давати венци? Я дам сорок.

— Мортко Шіндер дає сорок; хто да венци? За першим разом! — кликав возний.

Ніхто не озивався.

— За другим разом!..

Усі мовчали, чути було тільки, як глухо хлипала Прачиха.

— За третім разом!

Голосні удари молотка о дошку були відповіддю на той оклик. Мортко Шіндер за свої 40 ринських став властителем ґрунту й газдівства¹, отаксованого² на 150 золотих ринських, а вартного щонайменше 200 золотих ринських.

— Ну, ти, дурний хлоп, — обернувся він до Миколи. — Не казав я тобі, загодися зі мною, віддай мені половину твого ґрунту? А тепер видиш, я маю цілий!

— Бог тебе покарає за нашу кривду, ти, п'явко людська! — крикнула, заходячися від сліз, Прачиха.

— Защо мене має бог карати? Що я не поправді робив? Тебе саму най бог карає, ти, паскуднице ти! Зараз мені забирайся з мого обійстя!

Прачиха живо обтерла сльози й хотіла ще щось сказати Морткові, але Прач махнув на неї рукою і сказав зламаним, глухим голосом:

— Дай йому спокій! Що вже тепер говорити? Нічого не врадимо! Бог нас покарав, бо така його воля... Нехай і так буде! Ходім!

Він устав, узяв за руку хлопчика й пішов, а за ним, розливаючися сльозми, пішла й його жінка з малою дитиною на руках.

— Отак, куме, вже знов одного газди³ не стало в громаді, — тугорили між собою селяни на оборі⁴.

— Га, видно якийсь допуст божий на мир християнський!

— Ей, говоріть, „допуст божий“! — сказав один, трохи порядніше вбраний від інших. — От нарід сам собі винен, та й годі!

— Ей, куме, куме, — відповів перший, — не говоріть так. Добре так, що вас бог поблагословив, біди не знаєте. А бідний, то нехай і найпорядніший буде, то таки двох в одну сорочку нараз не вбере.

¹ Газдівство — хазяйство, господарство.

² Отаксований — одінений.

³ Газда — хазяїн.

⁴ Обіда — подяка.

— Те-те-те, — відказав багатший, — також пуста балаканина. Робити треба більше, рук прикладати!

— Ой, чи ж то, куме, бідний не робить, аж йому не раз очі з голови лізуть... Але що то все допоможе? От тепер ми тут стоїмо, а хіба ми знаємо, чи й на нас котрого завтра не спаде те саме, що нині спало на Миколу?

— Таке, таке, — відповів багатший. — Не бійтеся, доброму, порядному ніколи таке не станеться, а все якомусь ледащо, як ось цьому Миколі! Говоріть, що хочете, а я все своєї буду, що він сам собі винен...

II

Світ широкий, а де в нім подітися бідному, беззахисному? Микола Прач ішов долі селом, мов сновида, а жінка йшла за ним, ридаючи та заводячи, мов за вмерлим. Був парний літній день. Люди робили в полі, і по селі нікого не було видно. Далі жінка підбіла й порівнялася з чоловіком.

— Миколо, куди ти йдеш?

— До Свічі, — відповів той понуро.

— Боже мій, що ти кажеш?

— Ну, а куди ж тепер іти? Іншого виходу нема...

— Най нас бог боронить від того, Миколо. Не говори так! Ади, ось тут жие моя тітка, ходімо до неї, будемо літом робити, а зиму якось перекалатаємо.

— А відтак?

— Відтак... відтак знов будемо робити, і чей¹ якось прожиемо між добрими людьми.

— Добрими?.. Ну, ну, варто між ними жити! Ні, вже нічого з того не буде.

І Микола пустився йти далі. Жінка задержала його за руку.

— Бійся бога, чоловіче, що ти хочеш робити? Адже це гріх великий! А мене ж на кого лишиш? А діти?..

— А живши, що я тобі й дітям поможу? Дурна, пусти мене!

Але вона не пускала і конче тягла його через місток на тетине² подвір'я.

— Знаєш що, — сказав нарешті Микола, — коли хочеш, то йди до тітки...

— А ти?

— Я не піду.

— Чому?

— Я не можу ані одної хвили жити в тім проклятім селі! Коли силою задержиш мене, то повішуся. То ж ліпше пусти.

¹ Чей — може.

² Тетине — тітчине.

— Але куди ж ти підеш?
— Піду на заробок, на Людвіківку до тартаку.
— До тартаку? Господи небесний, та же ти слабий, як комар! Що ти там зможеш робити?
— Не бійся, щось уже знайду. А там тепер треба робітників, то приймуть.

— А коли ж вернеш?

— Як зароблю стільки, щоби викупити своє добро від того проклятого Мортка. Скоріше ні.

Вона витріщила на нього здивовані очі і тривожно гляділа йому в лице.

— Миколо, що ти кажеш?..

— Що чуеш.

— Але ж то...

Не могла докінчити, в горлі щось давило її, мов камінь.

— Коли буде, то буде, але мусить бути. Або зароблю, або згину... Що мені по таких життю!

Він поцілував жінку й дітей і повільним, нетвердим ходом пішов далі гостинцем. Вона, плачучи, гляділа за ним з містка, поки не щез на скруті за горбочком.

III

Рік минув від того дня. Знов літо. З погідного неба сонце сипле гарячим промінням на високі лисі гори, на зелені мочарки над рікою, на фабричні забудування Людвіковецького парового тартака. Свіча бурлить і розбивається о круглясте каміння; на необрубаних горах мліють смерекові ліси, повиті прозорою синявою млою. Серед кітловини стримить сама фабрика, зі всіх боків обсаджена високими стосами грубих ботюків¹, мов величезним сірим муром. З червоного комина бухає дим і розлягається проразливий свист; у нутрі фабрики чути скажений клекіт, писк, скрип і ляск парової машини, перемішаний з оглушливим шумом води і криком робітників. А в віддалі на вершках гір лунає тут і там цюкання топорів та хрускіт зрубуваних величезних смерек.

— Гура! — кричать рубачі при кожному упадку такого лісового велетня, а відтак починається цюкання, велетня обрубують з галуззя і по утертій колії спускають долі горою на ріку, яка донесе його просто до машини. День поза день зі всіх верхів навкруги лунає те цюкання і той крик, день поза день сотки лісових велетнів з хрускотом зсуваються по голих, шутрових урвищах гір у долину, щоби там на воді ждати, аж прийде їх черга лягати під невмолимі залізні зуби парових

¹ Ботюки — колоди.

пил. І день-у-день 14 зложених пил (гатрів) гризуть кості лівових велетнів, мов 14 великих, невтомних червяків.

Між рубачами працює й Микола ось уже від року. Він став іще нужденніший і сухіший, але сьогодні рубає з якимось завзяттям, немов та смерека — його смертельний ворог.

— Чей нині останній раз, господи, чей останній раз! — думає він собі, високо замахуючи сокирою.

Він нині щасливий. В його ремені завіті в шматині лежать у безпечнім сховку п'ятдесят ринських, зароблені за рік. Сорок, рахує Микола, буде Морткові, а десять на початок господарства. Нині вечором кінчиться його робота, а завтра він піде домів.

І справді другого дня ще не світ, не зоря, а Микола Прач опирає уже далеко від Людвіківки. Він ішов швидко, аж задихався. Думка його літала в будучині, не хочаючи ані раз глянути поза себе, де нічого не стрітила б, як тільки недолю та недостаток.

Насамперед піду до Мортка, — думав собі бідний чоловік, — викуплю поле й хату, а тоді вже до жінки... „Ходи, скажу, час прийшов обстати знов на своїм!“

Ота думка додавала сили його слабим ногам. Сонце стояло над заходом, коли дійшов до свого села. Серце забилося в його груді, коли побачив здалека свою напіврозвалену хату і широко коршму край села. Добуваючи останніх сил, він поспішав до неї.

— Добрий вечір, Мортку! — крикнув він, входячи до коршми.

— Добре здоров'я! А, то ви, Миколо? — сказав Мортко. — Де ж то ви бували, що вас так довго не було видно?

— Був на роботі, — сказав Микола. — Слухай, Мортку, я тобі маю щось сказати.

— Ну, що таке?

Микола видобув з череса шматину, розв'язав її і положив перед Мортком чотири десятки.

— На, видиш! Віддай мені ґрунт і хату.

— Що, що, що? — скрикнув Мортко і відступився. — Ти хочеш за сорок ринських купити ґрунт і хату? Ха-ха-ха!

— Не купити, але своє відобрати!

— Відобрати? Ов, а то як відобрати?

— Я тобі віддаю, що тобі винен, а ти мені віддай ґрунт і хату.

— Овва! Ти, бачу, Миколо, десь набрався великого розуму. У нас так не йде! Мені за той ґрунт дають триста ринських. Я хочу чотириста, а тобі дам за двіста п'ятдесят. Розумієш?..

Микола став мов остовпілий від тих слів. Мортко, бачилось, злякався, бо шморгнув до ванькира й запер за собою двері. В коршмі було кілька знайомих селян. Ті обступили Ми-

колу, зачали вітатися з ним і потішати його, але він стояв мов стовп, не зводячи очей із того місця, де перед хвилиною стояв Мортко. Довго-довго простояв так бідний чоловік, а далі обернувся до людей.

— Люди, чи то може бути? — спитав він глухим, тремтячим голосом.

— Що ж, кумочку, зробиш Морткові, коли все в його руках? — відповів один.

— І права нема на того ніякого?

— Нема.

— Га! — сказав Микола й замовк, тільки грубі, пекучі сльози покотилися по його блідому, замученому, порохом припалому лиці.

— Люди добрі, — сказав він по хвилі, — візьміть оті гроші, прошу вас, і дайте моїй жінці. Мені їх не треба. Поклоніться їй від мене і кажіть, що незадовго верну. А про це, що тут із Мортком було, ані слова! Чуєте, ані слова!

— Добре, кумочку, добре.

— А тепер будьте здорові!

Він натис капелюх на голову й вийшов. Сонце горіло криваво-золотим вогнем над самим заходом. Кривавою пасмугою блищала Свіча серед темно зеленої рівнини, звиваючись поміж лозами. Шуміла вода по камінню. Цвірінькали горобці в лозах, а в серці бідного Миколи клубилося горе.

IV

В цих днях, коли це діялось, у Людвіківці сталася новина. В одній коршмі коло Долини, що стояла відлюдно серед поля, вночі вирізано цілу арендарську родину. Один тільки хлопча майже чудом переховався за комином і розповів потім про різню. Людей, які це зробили, він не знав і навіть не розумів їх бесіди. Впало підозріння на двох італіянців, що працювали в Людвіківці. Їх і арештовано. Італіяни ті працювали „на спусті“. Це була дуже небезпечна робота. Один лісистий верх не лежав над водою, так що не було куди спускати з нього зрубаного дерева, бо кругом були зовсім неприступні, величезним камінням завалені дебри. А дерева на тім версі були як раз найкращі й найросліші. Директор тартака думав, думав, яким би то способом дібратись до них, а вкінці придумав спосіб. В пів висоти того верха впливало з-під скали невеличке джерело, що малим потічком спало в долину і, клекочучи, губилося між скалами, щоб аж під горою успокоїтися і впасти тихо до Свічі. Від того джерела директор казав вибудувати спуст (ризу) аж просто на фабрич-

не подвір'я. Спуст той, то був попросту невеличкий водопровід, зложений із грубих дерев'яних брусів в виді довжезного корита. Мов струна простягнувся він від фабрики понад страшенну, камінням наїжену та декуди ожинами й диною хоптою порослу пропасть аж ген до самого серця гори що напроти. З дна пропасти водопровід виглядав як груба линва, а кобильниці, на яких він опирався, виглядали мов довгі жердки, що ось-ось захитаються і впадуть. Тим дерев'яним коритом текла вода з джерела і при її допомозі легше було спустати дерево з гори до тартаку. Тільки що вода сама не могла гнати тих величезних трамів, хоч для легшого ховзання їх обдирано з кори. Мусіли проте два робітники раз-у-раз тягати ті ботюки долів спустом. Це діялося таким способом, що робітник, зарубавши міцно сокиру в один кінець ботюка, причіпався до топористища обома руками і, ступаючи по краю бруса, цілим тілом звішений над страшенною пропастю волів по ховз'якім дні батюк за собою. Нешвидко це йшло й робота була небезпечна, бо скоро б або сокира вихопилася з ботюка, або руки робітника сховзлися з топористища, то його ждала неохибна, видима смерть на дні страшної пропасти. Через те то місцеві робітники ніяким світом не хотіли йти до цієї роботи, хоча директор давав за неї по два ринські денно. Тільки згадані два італіяни згодилися на те, і справді, вже оце три місяці щасливо з тим справлялися. Інші робітники боялися навіть глянути на них, коли вони, вихилені задом над пропастю, волочили ботюки долів спустом. Правда, що попри головне корито покладені були на кобильницях дошки, щоб вигідніше було ходити, але в разі якби вихиблася сокира з дерева, дошка не могла б була врятувати робітника.

Отож коли Микола вернув назад на Людвіківку, місце двох арештованих італіянців було опорожнене.

— Пане директор, — сказав Микола, входячи до фабричної канцелярії, — ось я знов у вас і прошу роботи.

— Роботи? — проворкотів директор. — Еге, добре. Ось тут при спусті є робота, хочеш?

— При спусті? — проїкав Микола.

— Я тобі добре заплачу, два ринські денно. Хочеш?

Микола задумався. Холодом повіяло на нього від тої думки, але виходу не було. Та й нарешті про що йому тепер дбати?..

— Добре, пане директор! — сказав він. — Піду на спуст, дійся воля божя!

— Що, підеш? — сказав директор і глянув на нього здивований. Він сам тепер немов налякався Миколової смілості.

— Так, піду! — сказав твердо Микола.

На другий день рано коло спусту згромадилася ціла купа робітників і надзирателів фабричних. Хотіли побачити, як справиться Микола зі своєю карколомною роботою. Микола був уже в лісі. Там чути було крики та гойкання робітників, цюкання топорів та хрускіт валених дерев. Ось уже ввалили величезний ботюк у корито. Біле, з кори обдерте, смолисте дерево блискотить до сонця. Ось і Микола. Він перехристився, хопив у обі руки величезну сокиру з довгим, мідним топорищем і, замахнувши нею понад головою, зарубав щосили в грубший кінець ботюка.

— Ану, в ім'я боже! Далі!..

Микола хопив топорище, схилився, перевісився аж геть над пропасть і при помочі інших робітників трунув з місця.

— Поволі! Поволі! — закричали з долини.

Ботюк досить легко сунувся дном спусту. Микола йшов безпечно по дошці, крок за кроком. Уже виходив над найстрашнішу пропасть. Боязливші відвертали очі, не можучи знести виду того чоловіка, що ступав мов по нитці між життям а смертю.

— Боже, рятуй його! — шептали робітники.

— Цікавий я, чи перейде? — шептав директор.

А Микола йшов. Він очима впився в ботюк і в блискучу сокиру, що немов великий зуб якогось лютого звіря впилася в біле блискуче тіло ботюка. Поза сокирою і ботюком він не видів нічого, не чув нічого. Не чув і страху. Лише здавалося йому, що це він очима держиться ботюка, а відверни він на хвилину очі від нього, так тут йому й смерть.

Але що це?.. Чи рука його дрижить? Чи сокира захоїталася в дереві? Миколу стисло щось за серце. Він чув, що сокира заслабо вбита і ось-ось вихопиться. Він хотів зупинитися і поправити її, але щось немов перло його далі. Він глянув униз, у пропасть, і в тій хвилі в голові йому закрутилося, в очах почорніло й одно-однісіньке слово вирвалося з його уст:

— Боже!

Один однісінький крик тривоги вирвався в тій самій хвилі з грудей усіх тих, що гляділи на другім боці. Микола тільки блиснув і коміть головою повалився в пропасть. Зараз на першій гострій обриві голова розпирслася на кусні, мов розбитий гарбуз.

— Боже! — зойкнули робітники на той вид і побігли в долину, хоч знали, що для бідного Миколи нема вже рятунку.

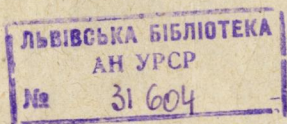
Його поховали за Свічею у стіп високої гори. Зелена, мохом і польовими квітами поросла поляна, з двох боків окружена рікою, вистирчає над нею так високо, що вода ніколи не заливає її; вона містить у собі його тіло. Свіча прискає і

реве довкола, немов у безсильній злості за свіжу жертву. Зі всіх боків у задумі глядять високі гори на незначну зелену могилку по однім і на велику фабрику з червоним комином по другім боці. В ліщині кує зозуля, мов би питалася: „Хто тут? Хто тут?“ А чижик у високім зіллі протяжно віддзвонює: „Нешасливий! Нешасливий!“ Тільки сердита, писана сойка на самотній смереці дражнить: „Сам собі винен! Еге! еге!..“

Львів, 20 грудня 1880.

377 42

31.604
 $\Phi \frac{I}{C-170}$
1950

